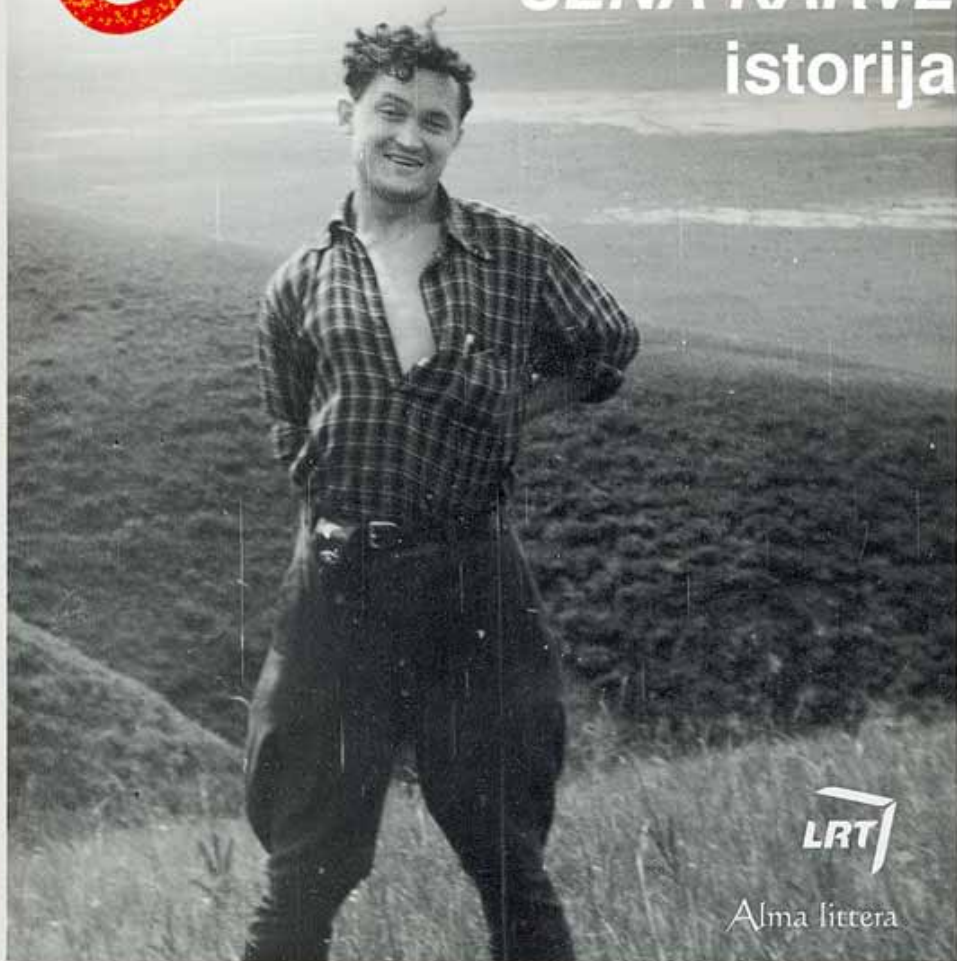

Algimantas ČEĖUOLIS

Generolo
SENA KARVĖ
istorija

LRT

Alma littera

PRATARMĖ

AŠTUONIASDEŠIMT DVEJI MANO GYVENIMO metai sutapo su dramatiškiausiu Lietuvos istorijos laiku.

Keli kolegos siūlėsi parašyti mano biografiją. Pasibaisėjau. Margumynų likimas man davė su kaupu. Ne visada susigaudydavau, kodėl elgiuosi taip ar kitaip. Kai kurių poelgių logika paaiškėdavo tik po gerų dešimties metų. Kita siela, tegul ir geranoriška, tuo labiau negalėtų susigaudyti. Be to, išlieti popieriuje lengviau negu žmogui papasakoti. Tegul bus taip, kaip yra ir kaip buvo, – lemtingo Lietuvai lūžio metas augančio vaikiuko akimis. Papildant tuo, ką sužinojau vėliau.

Rašydamas apysakas ir apsakymus, dažniausiai medžiagą jiems ėmiau iš savo gyvenimo. Jeigu rašydamas biografiją apeičiau tuos iš dalies jau minėtus faktus – nebūtų rišlu. Todėl prašau atleisti, jeigu skaitant jums ausyse nuskambės: „Tai jau kažkur skaičiau.“

Bet žmonių, perskaičiusių visą mano kūrybą, Lietuvoje bus gal tik kokie keturi ar penki.

Jų prašau mane suprasti.

GYVENIMAS RAUDONSTOGĖJE MOKYKLOJE

VAIKYSTĖ MAN NUSISEKĖ. PIRMOJI JOS PUSĖ prabėgo Kielių kaime netoli Širvintų, kilometras nuo to meto Lenkijos sienos. Vietos pradėios mokykloje – didžiuliame, kaip man atrodė, dviejų aukštų pastate raudonu skardiniu stogu. Jo sienos buvo dažytos ryškia ochra, kad iš Lenkijos būtų matyti. Namas iki šiol stovi prie senojo kelio Vilnius–Ukmergė. Tėvas buvo mokyklos vedėjas, motina – mokytoja. Pirmame aukšte dvi klasės ir biblioteka, antrame – kuklus mūsų butukas.

Geriau nesugalvotum. Puikiausia terpė net princui augti.

Spėju, mama nešdavosi mane į klasę, kai dar buvau žindomas. Nes paskui girdėjau ją su pasididžiavimu pasakojant, kad pagimdė tris sūnus ir nė karto neturėjo motinystės atostogų.

Svarbiau kitas dalykas. Kai jau ėmiau šiaip taip šliaužioti, ji leisdavo rėplioti po savo klasę arba nusigauti pas tėvą, arba prie kurio nors mokinio prisėsti. „Mokytoikos vaikas“, – sakydavo jie širvintietiška. Jeigu įvykdavo kokia nelaimė, „mokytoika“ duodavo nosinę nosiai nušluostyti. Viskas šeimoje.

Niekas nevertė manęs nei klausyti, nei atsakinėti ar pamokas ruošti. Nejutau mokytojams pagarbios baimės. Juk čia tėvas ir motina. Man tai buvo įprastas gyvenimas, vienintelis pažįstamas. Patikdavu, kai mama pirmokus mokydavo abėcėlės. Ji turėjo pirmą ir trečią klases, abidvi sėdėjo vienoje patalpoje. Tėvelis – antrą ir ketvirtą, jos irgi sėdėjo drauge. Mama pirmokėliams rašo lentoje kreida A, B, C. Klasė šaukia: „A-a-a, b-e-e!“ Mama pataiso:

– Ne *be*, o *bė*. Išdainuoti galima tik balses – e, u, i.

Ir aš laimingas su visa klase rėkiu: „A-a-a, e-e-e, u-u-u, i-i-i!“

Kai nusibosdavo, eidavau pas tėvą. Ypač kai jis dėstydamas Lietuvos istoriją. Tą darė gerai. Pripjaustė faneros lakštų ir juose nutapė visus

Lietuvos didžiųjų ir ne tokių didelių kunigaikščių portretus (buvo mokęsis Dailės mokykloje) ir sukabino chronologine seka viena linija per tris klasės sienas. Mokyklos kieme ant supulto kalniuko buvo pastatyta medinė Gedimino pilis.

Visa tai buvo svarbu ir aktualu. Už kilometro Porų kaime dryžuotas užtvaras kirto kelią į lenkų užvaldytą Vilnių. Tikėjome, kad mokyklos Gedimino pilis iš ten matyti. Mokykloje mokiniai kalbėjo, prie lentos atsakinėjo, chore dainavo, kieme kvadratą žaisdami rėkavo lietuviškai, bet eidami namo ir namie daugiausia kalbėjo vietos lenkų tarpe.

Savęs neatsimenu beraščio. Atsimenu tėvų pamokas, vaikų veidus, kai kurių vardus, bet savęs nemokančio skaityti ir rašyti – ne. Sakyčiau, to nebuvo.

Nors į klasę galėjau įeiti ir iš jos išmaiti kada užsigeidęs, mama pasamdė auklę – kaimynų dukterį Pacę. Man ji atrodė labai didelė ir sena – buvo gal kokių šešiolikos. Vaikščiodavo su manim parugiais arba miškelyje.

Kartą ji pasakė: „Pasimatuokime.“

Nusimovė drobines kelnytes, numovė maņasias.

Bet tas sliekas niekaip negalėjo suprasti, ko iš jo norima, ir nesukbėjo virsti agurku. Pacė, atrodo, irgi nebuvo labai patyrusi. Sėdėjo kelius praskėtusi, mane irgi taip prieš save pasodino.

Tą vasarą pas mus svečiavosi teta Kazė iš Kauno, majoro žmona. Pamatė pro langą iš antro aukšto. Kai parėjome, baisiai išbarė Pacę, o man pasakė, kad žadėto triratuko neatveš. Baisiai sielvartavau. Už ką bausmė? Ką padariau? O Pacę, man rodos, atleido.

Vėliau ji ištekėjo už Lietuvos karininko, baigiantis karui pabėgo į užsienį, dabar gyvena Niujorke. Tikiuosi, kai šias eilutes perskaitys – jeigu dar gyva, nesupyks už mano atvirumą. Viliuosi, šyptelės.

Aš taip ir likau nieko nesupratęs. Vėliau, kai ėmė siausti hormonų audra, viskas klostėsi savo keliu, taip, kaip ponas Dievulis prisakė.

Pirmame mokyklos aukšte, koridoriaus gale, buvo bibliotekėlė. Kambariukas su lentynomis, netvarkingai prikrautomis knygų, vadovėlių. Laikraščių ir žurnalų komplektai – kariuomenės „Karys“, šaulių „Trimitas“, „Skautų aidas“, kartu Pietario, Mašioto knygos, Vaižgantas

ir Žemaitė. Daug verstų knygų – Main Ridas, Karlas Majus, taip pat Alfonso Dodė „Taraskono Tartarėnas“. Gulėdamas ant grindų skaitydavau iki tamsos. Jaučiausi kaip aukso kasykloje – vis negana. Senuose žurnaluose – didvyriškų kovų su bolševikais, lenkais, bermon-tininkais nuotrupos, skautų laužų ir žaidimų aprašymai, kelionės per paslaptingas džungles, savaną, snieguotus kalnynus. „Daktaras Dolitlis“, „Murziuko dienoraštis“ ir t. t.

Į mokyklą ateidavo siuntinukų nuo nepažįstamų Amerikos vaikų. Turbūt įėjo į jų auklėjimo programą. Nieko ypatingo – savadarbės kaubojų skrybėlės, kurios mums, nemačiusiems filmų apie kaubojus, buvo keistos; įvairiaspalviai stiklo rutuliukai, amerikoniukams, matyt, didelė brangenybė – o mes nežinojome, kaip su jais žaisti, ir daug vaikiškų knygų, ypač apie Laukinius Vakarus arba Mikį Mauzą (dabar vaikams žinomą kaip Peliuką Mikį) ir visus jo draugus. Žinoma, angliškai. O kaipgi kitaip. Siuntėjai nepagalvojo, kad kas nors gali nemokėti angliškai.

Komiksai tada dar nebuvo paplitę. Knygose – tekstai, o piešiniai kas antrą trečią puslapį. Jau turėjau trejais metais jaunesnį broliuką, paskui ir antrą. Jiems didžiausias džiaugsmas buvo tų knygų skaitymas garsiai. Žinoma, ne anglų kalba – iš kur Kelių kaime 1938 metais ją galėjome mokėti? Aš neva verčiau iš puslapio. Broliams net į galvą neatėjo, kad galiu nemokėti anglų kalbos. Man jau buvo septyneri. Vyriausias, kaip nemokės.

Kūriau žiūrėdamas į piešinius. Apie gyvenimą, apie kurį neturėjau nė menkiausio supratimo. Lapus vartydavau lėtai, bet vis tiek kartais įkliūdavau į spąstus. Didvyris, kuriam duodavau vardą, – sakykim, jis man buvo Titokrandis, – mano pasakojime žūsta suvarpytas indėnų strėlių. Broliukai ašaroja. Bet pervertęs lapą randu Titokrandį, sėdintį prie laužo su bičiuliais. Turbūt ką nors pasakoja? Man reikia išsisukti, broliukams ramiu balsu versti, ką jis pasakoja: kad nė viena strėlė širdies jam nepervėrė, kad jis pats visas išsitraukiojo, žaidzas užsilipdė stebuklinguoju moliu, o pabėgo pasigavęs laukinį arklį – nebalnotą mustangą. Mano dviejų žmonių publika, nusišluosčiusi ašaras, džiūgauja. Paskui reikia atsargiai versti kitą lapą – kokia staigmena ten laukia?

Sakyčiau, tėvai manęs neauklėjo. Neturėjo laiko – vis dėlto keturios klasės dviem. Nemušė tai tikrai. Tik kartą, kai kitaip negalėjo.

Per didžiąją pertrauką visi vaikai koridoriuje vaikščiojo ratu. Stai ga viena mergikė pravirko – kažkas jai ant nugaros užkabino snarglį. Išgirdęs triukšmą atskubėjo tėvas, klausinėjo vaikų, kieno darbas. Visi dūrė pirštais į mane. Apstulbau.

– Nepadariau šito! – šaukiau pro ašaras. – Šito nedariau!

Tėvas dar kartą paklausė vaikų. Visi sutartinai šaukė „jis, jis“ ir rodė į mane pirštais. Nebuvau nemylimas. Atvirksčiai, visų pupuliuikas. Bet įvyko kažkokia kolektyvinė haliucinacija. O gal aš nusikosėjau ar nusičiaudėjau, vaikščiodamas ratu su visais.

Tėvas pasakė:

– Duokš delną!

Ir kai tvojo liniuote!

Koridoriuje stojo tylą kaip per laidotuves. Delnas sutino, vieta, kur tvojo liniuotė, pamėlynavo.

Į klasę negrįžau, nuėjau paskui tėvą.

– Tėte, ne aš, tikrai ne! – šnabždėjau įkibęs jam į rankovę.

– Žinai... Tikiu, kad tu nemeluoji. Bet supranti, – man pasirodė, kad tėtis irgi ašaroja, – aš mokyklos vedėjas.

Kai po daugelio metų plaukiojau jūromis – teko būti ir vyresniuojų denyje, bocmanu, – ir dirbau redaktorium užsienyje, paskui Lietuvoje, tas epizodas kažkaip vis iškildavo. Ne kaip atvejis, o kaip nuostata. Jeigu tekdavo bausti ar barti, saviems kliūdavo daugiausia. Tai labai gerai veikė aplinką.

Motina pasiuntė mane pas kaimyną Kamsiuką kiaušinių. Buvo sutarusi. Įdavė nedidelį pintą krepšį.

Grįždamas dainavau, į taktą siūbuodamas krepšiu. Gerai siūbuodamas, net sau virš galvos.

Motina su bobute, kuri kaip tik pas mus svečiavosi, laukė virtuvėje. Abi stovėjo prie lango ir žiūrėjo, kaip einu. Liepė man iškrauti kiaušinius.

Atidariau pintinę ir nustėrau – joje kiaušinienė. Net ir neišbėgę kiaušiniai buvo kiužiai.

Tai bus riksmo. O gal gausiu ir pylos?!

Ne. Bobutė ir mama neištarė nė žodžio. Mama akis prisidengusi be balso kikeno. Tai, ko gero, man buvo didžiausia bausmė.

Nežinau, ar tapau protingesnis. Bet kad su patikėtais daiktais reikia elgtis rūpestingai, atsiminsiu iki grabo lentos.

Įsiminė kelionės. Iki šiol nežinau, ar jos buvo iš reikalo, ar auklėjimo sumetimais. Dabar tėvai vaikus vežasi į Palangą, net į Turkiją. Jokio didelio perversmo vaiko psichologijoje. Nes ne jie važiuoja – juos veža.

Susirgo mama. Tėvas negali parvežti vaistų iš Širvintų – vis dėlto keturios klasės jam ant pečių, o ir motiną reikia slaugyti. Bent taip buvo paaiškinta, į Širvintas reikės pėsčiuoti man. Buvau gal septynerių. Širvintos už penkių kilometrų, plentas tiesus, tada juo nebūdavo jokio eismo, nes buvo kaip perrišta vena – kelias ties Porais užtvertas.

Kaklą nusiprausiu su muilu, nusimazgoju kojas, užsimaunu baltas kojinytes, tėvas patikrina, ar švarios ausys, įkiša į kišenę raštelį vaistininkui – ir keliauk.

Trumpiems žingsniams penki kilometrai – ilgas kelias. Mažai dėvėti batukai trina. Saulė kepina. Bet kaip nustėro vaistininkas pamatęs, kad toks pirkėjas ritasi per slenkstį! Iš galinio kambario atbėgo pasižiūrėti vaistininko žmona, jiedu šnabždasi žiūrėdami į mane. Toks žygis, o ir mama nuo vaistų greitai pasveiko – geresnio atlygio nesugalvosi. Pėdsakas visam gyvenimui.

Paskui buvo aukštesnis laiptelis.

Po poros savaitių tėvas paprašė Kamsiuko pakinkyti į vežimą gerokai pagyvenusią kumelę. Sėdau į vežimą – ir nuoo! Botago man nedavė, pasiėmiau rykštę ir nudardėjau į Širvintas. Atsistojęs ant akmens, kumelei pakabinau abraką – pusmaišį su avižomis. Ji kramsnajo ir nesinervino. Pirkinių šį kartą buvo daugiau, visur paduodavau tėvo parašytus raštelius.

Namo parvadeliojau ne tik kaip vyriausias brolis, bet ir kaip žmogus, pasiekęs pergalę.

Toks buvo gyvenimas raudonstogėje mokykloje. Turbūt esu vienas iš nedaugelio dar gyvų, kurie atsimens tą truputį patriarchališką

smetoninę Lietuvą. Dabar, kai aistros jau išvėso, galima prisiminti ramiai. Nebuvo rojus, ir arti rojaus nebuvo. Ką tik buvome ištrūkę iš carinės vergovės. Kai pas tėvukus iš kitų mokyklų į pasitarimus ir taurėlės išlenkti atvažiuodavo mokytojai, anekdotus riedavo apie Puškiną. Kitokių dar nebuvo.

Visame valsčiuje – vienas policininkas, bet užtat jo visi privengdavo. Vienas bankelis mediniame name su gonkomis, du žydų priemiesčiai – Širvintos ilgas miestelis. Dvi sinagogos, viena bažnyčia, dvi žydų mokyklėlės, „škalos“, pro kurių langus amžinai sklisdavo klegesys arba rytietiškai tęsiamos, truputį bauginančios maldos choru.

Kielių kaimas iš vienkiemių. Sodybose skurdas. Juozas Baltušis nieko nepersūdė. Iki vėlyvo rudens gruodo visi vaikščiodavo basi: ir vaikai, ir suaugusieji. Apsiaudavo eidami į bažnyčią, ir tai tik priešventoriaus.

Ne kiekvienas ūkininkas turėdavo, nors tai pigus daiktas, pintą sėtuvę. Eidavo sėti kibirą pasikabinęs. Net ir man buvo aišku, kad su tuo kibiru, pakabintu ant pilvo, žingsniuoti per laukus sunku, neparanku sėti.

Keli viensėdžiai buvo, dabar sakytume, nelaimės zonos. Tik našlės su keliais vaikais ant mažo lopinėlio žemės, kitur šeimininkas išvykęs į Amerikas ir pradingęs ar ligoti, paralyžiaus susukti žmonės. Mama prieš Kalėdas ir Velykas prikepdavo pyragų – su mėsa, varške, aguonomis – ir visus apeidavo. Bajoriškas įprotis. Jos mama, mano bobutė, dukrą taip įpratino nuo vaikystės. Motina visada ir mane pasiimdavo. Nežinau, ar kad padėčiau, ar taip auklėdama. Pasisvečiavus vienoje tokioje šeimoje, – buvo vasara, mūvėjau trumpas kelnes ir buvau basas, – išeinu, žiūriu, aš gi su juodomis kojiniėmis. Mama prunkštelėjo.

Tai blusos mane taip tirštai užpuolė. Kažkodėl tik iki kelių.

Kelis kartus per savaitę koks nors elgeta į duris pasibeldavo. Atidarai, jis stovi už slenksčio, nuleidęs galvą murma maldą. Paimdavo ir duonos, ir lašinių bryzą, nes pinigų kaimo mokytojas nedaug turėdavo.

Vežimu net iš kitų apskričių atvažiuodavo padegėliai. Prašydavo dėvėtų drabužių, kruopų vaikams, poros litų.

Praeitį dažniausiai matome kaip vaivorykštę pavakarėje. Ir ilgėsingai dūsaujame. Toks ilgėsysis trukdo vairuoti į ateitį. Tada mūsų žmonės irgi dūsaudavo prisimindami praeitį: „Va, prie caro tai buvo gerai!“ Mūsų klasikų raštuose skaičiau, kad buvo tokių, kurie ilgėsingai prisimindavo net baudžiąvą.

Dabar sovietinius laikus painioja su savo jaunyste.

Subatvakariai Kielių pradinėje mokykloje būdavo smagūs. Abi klases skyrė plačios sunarstomos durys. Jas išnarsčius, mokinių suolus sukrovus vieną ant kito, būdavo padori salė. Tėvas turėjo spiritinę lempą. Dabar jų pamatysi tik muziejuose. Šnypšdavo, bet šviesa buvo balta ir stipri, kaip elektros. Beveik visi vyrai susirinkdavo „čebatuoti“, o keli turtingesni atvažiuodavo net dviračiais. Merginos pėsčios, be kojinių, ir jeigu pasidažydavo, tai burokų sultimis ir labai saikingai – lūpas ir skruostus. Dažomasi buvo tik slapčia – fui, negražu, apgavystė.

Šokama buvo polka ir valsas, šis „čebatuotiesiems“ nelabai grakščiai pavykdavo. Grieždavo tėvo ansambliukas – armonika, mandolina, smuikas. Arba paleisdavo gramofoną su didele tūba, kuri man atrodė svarbiausia instrumento dalis. Dažnai tėvas surikiuodavo į dainuojamus šokius – žaidimus.

*Einam mudu pavaikščiooti,
Laimės paieškooot, – ir dabar man suskamba ausyse.*

*Bitute pilkoji, iš kur medų nešioji.
Bėga sukibę šonais po du, paskui po keturis, sukasi.*

*Šiaudiniai ratai, stikliniai čebatai,
Aš nenoriu šokinėt, man kojelės skauda.*

*Siūlai siūlai, susivykkit,
Siūlo galo nepalikit.*

Siūlas – tai sukibusių rankomis grandinė, vis greičiau bėganti. Vėdėjas – dažniausiai vesdavo mama – susuka siūlus į standų kamuolį, ir visi laimingi kvatodami griūva.

Baigę Ukmergės mokytojų seminariją, į palenkę mano tėvai buvo atsiųsti su užduotim greičiau atlietuvinti apylinkę. Man atrodo, politika buvo gan protinga, tik trumpai truko. Daug širvintiškių iki šiol kalba keista „vyčių“ kalba. Vyčiais save vadina ne dėl Lietuvos herbo, o dėl savo pavardžių slaviškų galūnių: Gaidelėvičius, Žemaitavičius.

VIEŠKELIS

NAKTĮ PABUDOME NUO SUNKVEŽIMIŲ RIAU-
mojimo ir kapotų kariškų komandų lenkiškai. Baisiausiai nusigan-
dome – lenkai užpuolė! Ir siena čia pat, ir mokykla šimtas metrų nuo
vieškelio Vilnius–Ukmergė. Motina greitai apsirengė, kaimiška skarū-
tė ant galvos, ir nubėgo prie kelio.

Grįžo žinodama viską. Kai gyveni prie tokio kelio, pirma pamatai,
kas šalyje vyksta, tik paskui sužinai.

Ir Kauno radijas prabilo, nors paprastai naktimis tylėdavo.

Tikrai – lenkų kariuomenė. Bet ji pasiduoda Lietuvai. Paskui suži-
nojome – čia internavimas. Vokietija sumušė Lenkiją vakaruose, tada
įsikišo Sovietų Sąjunga ir okupavo jos rytines sritis. Lenkijos kariuo-
menė buvo perskelta pusiau, dalis bėgo į Rumuniją, o rytuose neturė-
jo kito kelio, tik į niekinamą Lietuvą.

Tada mačiau, kas vyksta, bet nežinojau nei kodėl, nei kuo tai
baigsis. Leiskite ir toliau taip pinti pasakojimo kasą – tai, ką mačiau,
papildyti tuo, ką vėliau sužinojau ir supratau.

Tėvas apsilvilko savo šaulio uniformą, iš drabužių spintos pasiėmė
karabiną, užsijusė šovinių juostą ir mamą pabučiavęs nuskubėjo į
slaptą, iš anksto numatytą susibūrimo vietą.

Rytą ir ašėjau – šlept šlept – į Porus, prie sienos ir perėjimo punk-
to. Priešpriešiais tebevažiavo sunkvežimiai, prikrauti įvairios mantos,
autobusai ir dengti sunkvežimiai su didžiuliais raudonais kryžiais
šonuose, ėjo padriki būriai lenkų kareivių. Be ginklų, ne rikiuotėje,
prasisėgę mundurus.

Mama surinko iš kaimynių pieno, atritino į pakelę du bidonus,
pakabino samtį, porą molinių puodukų. Vakar lenkai dar buvo lyg ir
priešai, bet kokie priešai šitie suvargę, sutrikę kareivėliai? Kai kurie,
pamatę šviežią pieną, apsiašarodavo.